

Гавриловська К.П. Правовий релятивізм як риса українського національного характеру / Психологічні перспективи. Спеціальний випуск «Психологічні виміри українського соціокультурного простору». – К.: «Міленіум», 2011. – С. 169-175.

Ксенія Гавриловська

ПРАВОВИЙ РЕЛЯТИВІЗМ ЯК РИСА УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ

Проблема. Дослідження рис, які складають осердя українського національного характеру є досить актуальною темою для психологічних досліджень. Серед рис українського національного характеру називали такі, як еллінізм (Ю. Липа), релігійність та християнська моральна чистота (М. Костомаров), інтровертизм, індивідуалізм та емотивність (В. Янів), м'якість та лагідність української вдачі (О. Кульчицький) тощо. Проте, не зважаючи на величезну кількість досліджень цього феномену, перелік рис українського національного характеру досі залишається відкритим.

Досить незвичайною серед цього квітчастого переліку релігійно забарвлених рис українського національного характеру є точка зору Д. Донцова, який характерною рисою називав моральний релятивізм українців (відносність, умовність, кон'юнктурність моральних принципів та норм). Учений намагався виплекати войовничий український дух, який би врятував Україну від жахливого нищення, перетворив її на могутню, амбітну державу [1].

Незважаючи на амбівалентність цієї позиції, на її критику зі сторони опонентів Д. Донцова, в українському повсякденні можемо знайти чимало прикладів, що доводять її не випадковість, право на існування в даному переліку. Насамперед, моральний релятивізм проявляється у відносинах особистості з системою правових норм держави; тут ми можемо вести мову про правовий релятивізм.

Прояви правового релятивізму в сучасному житті можна спостерігати досить часто, проте на даний момент проблемою браку емпіричних психологічних досліджень цього явища.

Метою роботи є теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження правового релятивізму як риси українського національного характеру.

Правовий релятивізм є проявом дії психологічного механізму, що має назву «легітимаційний психологічний механізм нормативно-правової регуляції поведінки особистості» [2], який дозволяє визначити схильність людини співвідносити правові норми зі своїм внутрішнім критерієм справедливості.

Легітимація (від лат. *legitimus* – законний, узаконений) – це психологічний механізм функціонування особистості в системі правових норм держави, за допомогою якого правова норма набуває психологічної легітимності, тобто стану, що виражає правильність, виправданість, доцільність і інші сторони відповідності конкретної правової норми установкам, очікуванням особистості, її життєвим планам.

Легітимація правових норм у свідомості особистості пов'язана з комплексом переживань і внутрішніх установок людей, з уявленнями особистості про відповідність конкретної правової норми нормам соціальної справедливості.

Оцінка легітимності правової норми здійснюється особистістю шляхом порівняння її зі своєю внутрішньою ідеальною моделлю, з уявленням про соціальну справедливість. І якщо реально існуючі норми, за думкою особистості, не в змозі забезпечити їй безперешкодний рух до самореалізації (насамперед, соціальної), то її ставлення до них буде критичним, а виконання норм вимушеним. Особистість представлятиме собою "зону ризику", тому що при найменшій можливості прагнучиме перейти в зону девіантної поведінки.

Імовірність досягнення особистістю своєї мети великою мірою залежить від здатності врахувати всі можливі фактори, що можуть сприяти або

перешкоджати цьому. Держава взяла на себе функцію зробити хоча б деякі фактори досить визначеними, для цього вона створює нормативно-правову систему регулювання відносин у суспільстві і здійснює контроль за її виконанням. От чому легітимною для особистості, принаймні зі раціональною орієнтацією поведінки, буде правова система, що забезпечує стабільність закону, неухильне виконання його всіма громадянами, що зводить до мінімуму непередбачуваність соціального життя. Така правова система збільшує шанси особистості, що будує життєві плани і робить кроки в напрямку їх реалізації. Отже, психологічна легітимність правових норм багато в чому визначає поведінку особистості у правовому полі.

Хазратова Н. В. визначає три рівні суб'єктивної легітимації правової системи держави у свідомості особистості: правовий нігілізм, правовий релятивізм, правовий ригоризм [3].

Правовий ригоризм (від лат. *rigor* – твердість, строгість) – характеризується строгим дотриманням правових норм, правова поведінка й думки виключають будь-які компроміси, можливе лише строгі слідування букві закону. Такі люди ставлення до правових норм виражають словами: "Закон суворий, але це закон", "Нехай загине світ, але торжествує закон", "Життям мають керувати не люди, а обов'язкові для всіх правові норми". Подібні твердження звучать дещо штучно, але вони відображують стійкість правової форми регулювання; ілюструють постулат про вищість закону – основну характеристику правової держави. Такій людині притаманна висока соціально-правова відповідальність. Проте у своєму крайньому вираженні правовий ригоризм переростає у правовий формалізм, небажання вирішувати справи по суті, згідно з їх реальним соціально-правовим змістом.

Правовий релятивізм – характеризується тим, що нормам надається відносний, повністю умовний та змінний характер. Релятивізм походить з одностороннього підкреслювання змінності дійсності та заперечення відносної стійкості речей та явищ. Ґрунтується на абсолютизації принципу "Людина є мірою всіх речей": усе, що приносить людині задоволення –

добре, а все, що змушує страждати – погано. Критерієм оцінки хорошого та поганого тут є чуттєві схильності окремої особистості. Ще софісти доводили умовність правових норм, державних законів та моральних оцінок. Подібно тому, як людина є мірою всіх речей, всяке людське суспільство є мірою справедливого й несправедливого. Феноменологічно правовий релятивізм проявляється в тому, що людина залишає за собою право вирішувати, дотримуватись чи не дотримуватись їй правових норм у кожному конкретному випадку.

Правовий нігілізм – характеризується запереченням правових норм, невизнанням їх необхідності та значущості, підкреслення їх шаблонності та формальності, схильністю заперечувати їх як ефективний засіб регуляції відносин між людьми. Правові нігілісти вважають, що юридичні правила і заборони цілком можна обійти там, де це пройде безкарно, що було би добре, якби більшість законів і правил узагалі відмінили [4].

Отже, легітимаційний механізм нормативно-правової регуляції поведінки особистості забезпечує прагнення людини визначати характер та спрямованість своїх вчинків у нормативних ситуаціях відповідно до тих внутрішніх суб'єктивних сенсів, якими вона наділяє діючі правові норми. Людина оцінює конкретні вчинки (свої та оточення) як прийнятні чи не прийнятні по відношенню до системи правових норм, суб'єктивно виправдовує чи засуджує з погляду їх екзистенційної виправданості.

Результатом функціонування легітимаційного механізму є певний рівень суб'єктивної легітимації правових норм. Він може бути високим (правовий ригоризм), середнім (правовий релятивізм), низьким (правовий нігілізм). Правовий релятивізм характеризується тим, що нормам надається відносний, повністю умовний та змінний характер.

З метою виявити рівень суб'єктивної легітимації правової системи держави у свідомості українців було проведено дослідження за методикою Н.В. Хазратової. У якості стимульного матеріалу методики використовуються ситуативні задачі, які часто застосовуються при фаховій

підготовці юристів (так звані “казуси”). Кожна ситуативна задача містить опис певного правопорушення, а діагностованому пропонується оцінити міру відповідальності персонажа, що порушив закон.

Результати нашого дослідження (розмір вибіркової сукупності 190 осіб, вибірка збалансована за віком, статтю, місцем проживання, всі досліджувані є етнічними українцями) демонструють розподіл рівнів суб'єктивної легітимності в цілому по всій вибірковій сукупності:

Рівень правового релятивізму – 85% опитаних.

Рівень правового ригоризму – 14% опитаних.

Рівень правового нігілізму – 1% опитаних.

Статистична обробка результатів дослідження виконувалася за допомогою пакету обробки соціологічних анкет (ОСА) та програми Excel. Для того, щоб перевірити припущення про існування значних гендерних та вікових відмінностей у рівні легітимності правових норм, було визначено достовірність різниці середніх за допомогою параметричного t-критерію Ст'юдента.

Оскільки t (емпіричне) < t (критичне) для рівня статистичної значущості $p \leq 0,05$, було зроблено висновок про те, що не існує статистично значущих гендерних та вікових відмінностей у рівні легітимності правових норм, що зумовлює необхідність проведення подальших досліджень, спрямованих на виявлення чинників, які впливають на формування того чи іншого рівня легітимності.

Таким чином, у результаті функціонування легітимаційного психологічного механізму нормативно-правової регуляції поведінки особистості виникає правовий релятивізм як характерна риса масової правової психіки мешканців України.

Чому саме правовий релятивізм є характерною рисою масової правової психіки українців?

Можна припустити, що правовий релятивізм є адекватною відповіддю особистості на нестабільність та непередбачуваність соціального життя.

Глибинним психологічним підґрунтям правового релятивізму є амбівалентність масової правової психіки [5]. Психологи давно помітили, що альтернативні настановлення, почуття присутні в особистості і представляють собою природно існуючі механізми, спосіб освоєння світу.

Амбівалентність масової правової психіки характеризується наявністю паралельних і рівносильних настановлень (атитюдів) на реалізацію взаємовиключних або суперечливих моделей поведінки.

Зокрема, амбівалентність масової правової психіки визначається як психологічне прийняття (відсутність опору) чинного законодавства при одночасному невизнанні його легітимності, обов'язковості для виконання.

Основними причинами виникнення цього явища є:

- культивування в соціумі суперечливих форм поведінки;
- інерційні явища радянської масової правової свідомості;
- низький рівень розвитку правосвідомості особистості [6].

Слід визнати, що в соціумі культивуються іноді суперечливі форми поведінки. Зокрема, вважається загальноновизнаним, що слід поважати права інших людей. Проте дуже часто ми спостерігаємо, як дії батьків, учителів, церкви суперечать цьому принципу. Тактовність, ввічливість, гарні манери, скромність, самопожертва, як правило, отримують вербальне схвалення. Водночас, із метою “досягнути успіху” допускаються й схвалюються агресивність та безцеремонність щодо інших. Хоча це рідко визнається відверто, професійні спортсмени знають, що під час змагань цінується не стільки дотримання етичних норм, скільки результат, тобто перемога у цих змаганнях. Таким чином, можна говорити про наявність суперечливих цінностей – тих, які проголошуються, і реально функціонуючих, поширених у суспільстві.

Як зазначає О. Зинов'єв, невичерпне джерело амбівалентності в масовій психіці – наше спільне радянське минуле. Наприклад, соціально людина є демагогом і кар'єристом, а офіційно – серйозним оратором, гарним керівником. При цьому у психіці особистості не виникає когнітивного

дисонансу. Процес мислення відбувається одночасно в різних системах координат. Офіційного значення вчинкам надає ідеологія, соціальне формується в процесі спілкування. Реальність суперечить її ідеологічному осмисленню [7]. Так виникає явище “двоїстого мислення”.

Таким чином, амбівалентність масової правової психіки можна вважати адекватною відповіддю на реальну двоїстість цінностей посткомуністичного суспільства, що втратило соціальні основи, відкинувши стару систему ідеології, економіки, державного устрою і не знайшовши нових – необхідних для нормального функціонування суспільного організму. Ми погоджуємося з О. Зинов'євим щодо того, що явище “двоїстого мислення” є характерним для нашого суспільства. Ми вважаємо, що воно проявляється також і у процесі функціонування психологічних механізмів нормативно-правової регуляції поведінки особистості. Зокрема, адекватною реакцією особистості на існування “подвійних стандартів” при оцінюванні системи правових норм держави, буде формування правового релятивізму як результату функціонування легітимаційного психологічного механізму нормативно-правової регуляції поведінки особистості.

Отже, характерною рисою масової правової психіки мешканців України є правовий релятивізм, глибинним психологічним підґрунтям якого є амбівалентність масової правової психіки.

Ми не маємо на даний момент підстав стверджувати, що правовий релятивізм є рисою саме українського національного характеру. Визначення рівня правового релятивізму на вибірці представників інших етносів не проводилося. Це становить перспективи наших подальших досліджень.

Висновки. Таким чином, на основі проведеного кількісного та якісного аналізу результатів даного дослідження, ми можемо сформулювати наступні висновки:

1. У результаті функціонування легітимаційного психологічного механізму нормативно-правової регуляції поведінки особистості виникає правовий релятивізм як риса українського національного характеру.

2. Правовий релятивізм характеризується тим, що нормам надається відносний, повністю умовний та змінний характер. Феноменологічно правовий релятивізм виявляється у тому, що людина залишає за собою право вирішувати, дотримуватись чи не дотримуватись їй правових норм у кожному конкретному випадку.

3. Не існує значних гендерних та вікових відмінностей у процесі суб'єктивної легітимації правових норм держави особистістю.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Перспективи подальших досліджень вбачаються нами у проведенні міжетнічних досліджень, у розробці методів і засобів оптимізації процесу нормативно-правової регуляції поведінки особистості у контексті суб'єктно орієнтованого підходу.

Література:

1. *Москалець В.П.* Психологія релігії. – К.: Академвидав, 2004. – 240 с.
2. *Гавриловська К.П.* Психологічні механізми нормативно-правової регуляції поведінки особистості : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи». – К., 2008. - 18 с.
3. *Хазратова Н.В.* Психологія відносин особистості і держави: монографія. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 276 с.
4. *Краус В.* Нігілізм сьогодні або Терплячість світової історії: Пер. з нім. М. Павлюка. – К.: Основи, 1994. – 124 с.
5. *Гавриловська К.П.* Амбівалентність масової правової свідомості // Психологічні перспективи. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. – Вип. 1 – С. 37-44.
6. *Пономарев Е.* Homo Postsoveticus. Творчество Александра Зиновьева вчера и сегодня // Звезда. – 1999. – №5. – С. 185 – 192.
7. *Зиновьев А.А.* Homo советикус. Пара беллум / А. А. Зиновьев. - М. : Центрполиграф, 2000. - 478 с.

Ксенія ГАВРИЛОВСЬКА

Правовий релятивізм як риса українського національного характеру

Обстоюється думка про те, що риси українського національного характеру можуть проявлятися в правовій поведінці особистості. Однією з таких рис є правовий релятивізм, що характеризується наданням нормам відносного, умовного та змінного характеру. Феноменологічно це виявляється в тому, що людина залишає за собою право вирішувати, дотримуватись чи не дотримуватись їй правових норм у кожній конкретній нормативній ситуації.

Ключові слова: український національний характер, правовий релятивізм.

Ксения ГАВРИЛОВСКАЯ

Правовой релятивизм как черта украинского национального характера

Отстаивается мнение, что черты украинского национального характера могут проявляться в правовом поведении личности. Одной из таких черт является правовой релятивизм, который характеризуется приданием нормам относительного, условного и изменчивого характера. Феноменологически это проявляется в том, что человек оставляет за собой право решать, соблюдать или не соблюдать правовые нормы в каждой конкретной нормативной ситуации.

Ключевые слова: украинский национальный характер, правовой релятивизм.

Ksenija GAVRILOVSKAJA

Legal relativity as trait of the Ukrainian national character

Opinion is defended, that traits of the Ukrainian national character can be shown in legal behavior of the person. One of such traits is the legal relativity which is characterized by granting to norms of relative, conditional character. Phenomenologically it is shown that the person reserves the right to itself to solve, observe or not to observe rules of law in each concrete normative situation.

Key words: the Ukrainian national character, a legal relativity.